

***Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar
(Yayımlanmamış Doktora Tezi),***

Şule Eraslan, Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE
İslâm Hukuku Bilim Dalı, 2011, 268 sayfa.

Cemal KALKAN*

Müslümanların Batı karşında mağlup halde olmaları, İslâm düşüncesini ve bu düşüncenin tezâhürü olan kurumları, Müslümanlar tarafından sorgulanır hâle getirmiştir. İslâm dünyasında; Ortadoğu’da ve Hindistan’da İslâm düşünce biçiminin ve müesseselerinin yenilenmesi talebiyle bazı fikir akımları ortaya çıkmıştır. Bu akımlar içinde başı çeken öncülere, Ortadoğu’da Cemaleddin Afgânî ve Muhammed Abduh, Hindistan’da ise Seyyid Ahmed Han örnek gösterilebilir. Yenilenme fikrinin etkileri Hindistan’da Seyyid Emir Ali, Pakistan’da Muhammed İkbâl ve Sudan’da Turabi ile sürmüştür. Muhammed Abduh’un fikirleri ise talebesi Reşid Rıza ve onu takip edenler tarafından yaygınlaştırılmıştır. Fıkıh usûlü, klasik İslâm düşüncesinin şekillenme ve idâmesinde husûsî bir yere sahiptir. Bu sebeple modern tenkit hareketinin en fazla ilgilendiği alan fıkıh usûlü olmuştur. Bu minvalde, klasik fıkıh usûlü ile ilgili pek çok nokta tenkit edilmiş ve bu usûlün temel unsurlarından olan icmâ kurumu en çok tenkit edilen nokta olmuştur.

Son dönemde fıkıh usûlü alanındaki çalışmaların sayısı gittikçe artmaktadır. Son olarak yapılan çalışmalardan biri de “Klasik İcma Teorisine Modern Yaklaşımlar” adlı doktora çalışmasıdır. Bu çalışma “Özet” (İngilizce-Türkçe), “Önsöz”, “Giriş”, üç bölüm, “Sonuç” ve “Bibliyografya”dan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, metodu ve literatürü hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca, yenilikçi fikir akımları arasındaki benzerliklere ve bu akımların ayrıldıkları noktalara da değinilmiştir.

“Klasik İcmâ Teorisi: İctihad’ın Kontrol Mekanizması Olarak İcma” isimli birinci bölümde, klâsik manada icmân karakteristik özellikleri tanıtılmıştır.

---

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Doktora Öğrencisi.

Bununla beraber, icmân ictihad sınırlarını tayin ettiğine değinilmiş ve bu kavramın modern döneme gelinceye kadar müspet bir algının konusu olduğu tespitine yer verilmiştir. “Klasik İcmâ Teorisi” alt başlığıyla klasik icmâ tarifi olarak cumhurun itibar ettiği “Ümmet-i Muhammeden olan müctehidlerin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonra herhangi bir zaman dilimi içinde şer’î bir hüküm üzerinde ittifak etmesi” şeklindeki tanım zikredilmiştir (s. 29). Klasik dönem fıkıh ulemâsının ekseriyeti, ümmetin hata üzerinde asla birleşmeyecek olmasını, gayr-i müslim milletlere karşı aklen savunulamayacak bir delil olarak kabul etmekle beraber, bunu ilahî bir lütuf olarak görmüşlerdir. İcmân hücciyetini temellendirmede kullanılan ilahî lutûf fikrinin Müslümanlara özgü olduğu vurgulanmıştır. Fıkıh ilminin tedvîn döneminde, icmâ ile ilgili yaşanan tartışmaların neticesinde cumhurun kavramla ilgili genel yaklaşımının, daha sonraki dönemlerde herhangi bir tartışmaya mevzu olmayacak biçimde kabul edilegeldiği bu bölümde dile getirilmiştir.

İkinci bölüm “Klasik İcmâ Teorisinin Modern Dönemde Algılanışı: İctihadın Manii olarak İcmâ” ismiyle ele alınmıştır. Bu bölüm “Modern Dönemde Yenilikçi Hareketler ve İctihad Talepleri” ve “Modern İctihad Anlayışının Engeli olarak İcma ve Yöneltilen Tenkitler” isimli iki alt başlıkta tahlil edilmiştir. Bu bölümde, klasik icmâ tanımının tenkit edilmesi ve yeniden tanımlanmasının, modern dönemde yenileşmeyi mümkün kılacak ictihad hürriyeti talebiyle yakından ilişkili olduğu vurgulanmıştır.

Modern dönemdeki yenilikçi hareketlerin temel özelliği, son iki yüzyılda İslâm dünyasının içine düştüğü mahkûmiyetin müsebbibi olarak fukahâyı görmesidir. Bu nedenle, yenilikçiler klasik usûlü tenkit edip zaman zaman alternatif yöntemler de önererek yenilik çağrısında bulunmuşlardır. Yazar, genelde usûl ilmi, özelde klasik icmâ teorisi hakkındaki tenkitleri ve yenilik tekliflerini tespit etmiştir. Klasik İslâm düşüncesinin yenilenmesi için ictihada çağrı tarih boyunca sürekli var olmuştur. Modern dönem öncesi tecdit geleneği Modern dönem tecdit hareketinden farklı olmuştur. Modern dönem öncesi tecdit hareketleri, klasik dönem ulemâsının ictihad için çizdiği sınırlara riayet ederken; modern dönem sonrası tecdit hareketleri bu kıstaslara bîhaber kalmışlardır. Bununla birlikte ictihad için çizilen bu sınırları da aşmaya çalışmışlardır.

Klâsik icmâ teorisinin tenkidi modern dönem yenilikçileri için hayatî önem taşımış ve yenilikçiler icmâi modern ictihad anlayışının engeli olarak görmüşlerdir. Klasik icmâ kavramına yönelik tenkitler, ictihad hürriyeti önündeki engellerden kurtulmak amacıyla yapılmıştır. Modern dönemdeki ictihad hürriyeti talepleri, her ne kadar tarihî İslâm tecdid geleneğine referansla meşrûlaştırılmaya çalışılmışsa da, önceki tecdid hareketlerinden farklı anlamlar içerdiğine dikkat çekilmiştir.

Yenilikçiler, fıkıh usûlünün kaynaklar hiyerarşisini ve metodunu kendi tasarruflarıyla devre dışı bırakmışlardır. Söz konusu tasarruflarında, nasların lâfızlarına bağlı kalmadan Kitap ve Sünnet'ten serbestçe hüküm istinbat etmenin değişen zaman ve şartların bir gereği olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca, ictihadın sınırlarını tayin eden icmânın, bu modern eğilimle zıt kutuplar teşkil ettiği bu bölümde vurgulanan hususlardan olmuştur.

Üçüncü bölüm, “Modern Kavram ve Kurumlar İçin Meşrûiyet Arayışları” ismiyle ilk asır icmâ yorumunu ve bu kavramın siyasallaşma serüvenini ihtiva etmiştir. Yazar, bu bölümde siyasî içerik kazandırılmış icmâ kavramının modern tanımını, bu tanımın İslâm tarihinin ilk asırlarına atıfla meşrûlaştırma çabaları ile bu modern yaklaşımın tenkidini ele almıştır. İcmâ yeniden tanımlanarak modern siyasî değerleri ve siyaset yapma şekillerini benimsetme amacı güdüldüğü tespitine varılmıştır.

İcmâ vasıtasıyla modern parlamenter sistem Müslümanlara benimsetilmeye çalışılmıştır. Böylece, icmâ klasik tanımından çıkarılarak modern demokratik sistem ve bu sistemin değerlerini meşrûlaştıracak şekilde yeniden tanımlanmıştır. Bu modern tanımın doğruluğuna referans kaynağı olarak da İslâm'ın ilk asrına müracaat edilmiştir. Yazar, “İlk asırda icmân şûrâyla eşanlı olduğu, modern demokratik sistemin de şûrâdan başka bir şey olmadığı şeklindeki akıl yürütmeye, İslâm tarihinin bir kısmında demokrasiye ve modern hukuka dayalı modern siyâsî sisteme işaret eden unsurların aranması, bu günden hareketle geçmişi değerlendiren oldukça problemlili bir yaklaşım” yorumunu yapmaktadır. Müellif, modern dönem tecdid hareketlerinin anakronizme düştüğünü kanaatindedir.

İcmâ kavramının modern dönemde ele alınışını mevzu edinen bu çalışma, muhtasar bir “Sonuç” ile sonlandırılmıştır.

Araştırmacı, icmâya ve onun muhtevasına yönelik tenkitlerin son dönemde daha fazla yoğunlukta olması sebebiyle bu konuyu tercih etmiştir. Abduh’la başlayan modern dönemdeki tecdid hareketler, klâsik icmâ teorisine yönelik tenkitlerde bulunmuşlardır. Yeni bir icmâ tasavvuruna yönelik bu girişimleri, tarihî İslâm tecdid geleneği çerçevesinde değerlendirmenin zorluğu, tezde dile getirilen iddialardan biridir. Yazar, çalışmanın ana fikrini “...yenilik fikrinin meşruiyeti modern dönem öncesinde de tecdid hareketlerinin var olduğuna işaret etmek suretiyle meşrulaştırılmakta, diğer taraftan önceki tecdid hareketlerinin muhtevası eleştiri konusu yapılarak, o muhtevanın modern fikirlerin savunulmasına yönelik daha kapsamlı bir yenilik hareketâtının önünde engel teşkil etmesine tedbir alınmaktadır” (s. 18) cümlesiyle açıklamaktadır.

Bu doktora çalışmasında farklı fikir akımlarının icmâ sistematik bir şekilde nasıl irdeledikleri ele alınmıştır. Üç bölümden oluşan bu çalışma, konu hiyerarşisinde başarılı olduğu söylenemez. Bununla birlikte, tezde bölümler arası gereksiz referanslara çokça yer verilmiştir. Bu durum teknik olarak çalışmanın sistematüğünü kusurlu hale getirmektedir. Bazen çalışmanın muhteva olarak fıkıh alanı sınırları dışına çıktığı gözlenmiştir. Çalışma, Arapça kaynaklara ve tazminat dönemi tecdid hareketlerine yeterince temas etmeyerek temellendirmede yetersiz kalmıştır. Dört mezhebin temel usûl eserlerine referansla yapılan tarifler, klasik manadaki icmâ tam olarak yansıtmamıştır. Yazar, muhtemelen araştırmacının kapsamını genişletmemek için dört mezhebin temel usûl eserlerine gereği kadar atıf yapmamıştır. Ancak çalışmada icmân fonksiyonu detaylı bir şekilde irdelemiştir. Yazarın yenilikçilerin temellendirmelerini tespit etmede isabetli olduğu görülmektedir. Bu çalışma literatür bakımından yeterli olmasa da muhteva bakımından başarılıdır. Bunun yanı sıra, icmâ, modern dönem öncesi ve modern dönem fikir akımları arasında mukâyeseli bir şekilde inceleyen bir çalışma olmasından ötürü, önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Böylesi değerli çalışmaların devam etmesi, her zaman akademik camianın beklentileri arasında olmuştur.